

*CHILDE HAROLD'S PILGRIMAGE I UOKVIRENO
PUČKO KAZALIŠTE
PIJANE NOVEMBARSKÉ NOĆI 1918.*

Lucia Leman

UDK: 821.111.091Byron, G. G.
821.163.42.091Krléža, M.

Ovo je drugi dio studije posvećene intertekstualnom dijalogu između Byrona i Krléže, temeljenog na komparativnom čitanju druge generacije britanskih romantičara i hrvatskog modernista. Uvodno poglavlje donosi sažet pregled Byronovih izvora na Balkanu, uključujući putne dnevnike njegovog prijatelja Johna Cam Hobhouse, za vrijeme čijeg boravka u Hrvatskoj je Byron pisao svoje *Orijentalne priče*. Nakon što su uspostavljeni temelji »ilirské« povijesti i znanja kao važnih poveznica dvaju pisaca, analizirane su Krléžine tekstualne strategije u *Pijanoj novembarskoj noći 1918.*, pokazujući što je Krléžu potaklo da iz narativnih glasova »lukave isповjedaonice« (*ditto* Peter Cochran) u *Childe Harold's Pilgrimage* stvori jedinstven ironični oblik uokvirenog pučkog kazališta. Također se donosi hrvatski prijevod u slobodnom stihu prvih četiriju strofa *Childe Harold's Pilgrimage, Canto the First*, koji su bili isključeni iz kanonske verzije zbog političkih razloga.

Ključne riječi: lord Byron; M. Krléža; *Childe Harold's Pilgrimage*; uokvireno pučko kazalište; *Pijana novembarska noć 1918.*

UVOD

Procjenjujući utjecaj Byrona na Krležu, Ivo Vidan ispravno uočava kontinuitet bajronskih referenca tijekom šezdeset godina, dakle od *Davnih dana* pa sve do Krležine smrti 1981., ističući da je Byron za Krležu bio neprijeporan »poticaj i saveznik u ikonoklastici i u učenju zanata (koje je druga strana autentične vokacije književnog buntovnika)«. ¹ Iako priznaje da je Krleža bio fasciniran Byronovim »romantičnim buntovništvom«, pojmom što će ga smjesta zatim definirati kao »slobodarske ciljeve« odnosno kao »odbijanje da se integrira u vladajuću skupinu poretka«, Vidan sumnja da bi Krležu stimulirala romantička retorika Childea Harolda (ibid., 108). Međutim, komparativno čitanje *Childe Harold's Pilgrimage* i *Pijane novembarske noći 1918.* može nas osvjedočiti o suprotnom. Poput Byronove Spenserove rime, Krležina mnogorječna proza kombinira patos i banalnost, dokumentirajući pjesničku slobodu svog visokog stila fusnotama na razini žute štampe. Krleža uživa u ironičnim reiteracijama Byronova leksika, na primjer u izrazima poput »Morlakiji ponovno prijeti propast«, ² ili »Anamiti, Turci i Arnauti nose na svojim barjacima kontrarevoluciju« (ibid.), te u svoju prozu osim glasa pripovjedača-performera uvodi i glas urednika, naime fusnotu, koja nadopunjuje i donekle korigira prethodnog, te daje svom performativnom naratoru dvojnika u vidu svog vlastitog autorskog glasa, autorironičnog u odnosu na glas performativca, sugerirajući mogućnost čitanja *Pijane novembarske noći 1918.* ne samo kao (tragi)komičnu dramatizaciju pjesnikove javne persone, već i kao ingeniozan i nadasve subverzivan oblik uokvirenog pučkog kazališta nadahnutog Byronovim konceptom mentalnog teatra, službeno datiranog od objavljivanja *Marina Faliera* (1821.), no uistinu započetog u tekstu

¹ Ivo Vidan, »Krležin Byron«, *Engleski intertekst hrvatske književnosti* (Zagreb: Nacionalna i sveučilišna biblioteka, 1995.), str. 103-112 (str. 106).

² Miroslav Krleža, »Pijana novembarska noć 1918.«, *Pijana novembarska noć 1918. i drugi zapisi* (Sarajevo: NIP Oslobođenje, 1973.), str. 80. Nadalje PNN.

prva dva pjevanja *Childe Harold's Pilgrimage* (1812.).³ Baš kao i u slučaju svoje metafizičke drame *Legenda*, o kojoj smo govorili prošle godine, Krleža se i u slučaju *Pijane novembarske noći 1918.* ugledao na Byrona, i to na sasvim jedinstven način, prenoseći svojoj čitateljskoj publici pučko kazalište balkanskog »pluralizma«, na tragu svog britanskog uzora, no s ekspresionističkim *twistom*. Dakako, balkansko pučko kazalište ne samo da je prethodilo stvaralaštvu britanskog romantičara, već ga je i inspiriralo, što možemo iščitati ne samo iz njegovih najvećih poetskih uspješnica, to jest iz *Childe Harold's Pilgrimage* i *Oriental Tales*, već i iz njegovih

³ Kako ističe Carla Pomarè, koncept Byronove metateatralnosti utemeljen je upravo na historiografskoj metafiktivnosti. Vidi u Carla Pomarè, *Byron and the Discourses of History* (London and New York: Routledge, 2016.), str. 84-87. Do sličnog je zaključka nešto ranije došao i Peter Cochran, koji u predgovoru svom izdanju *Childe Harold's Pilgrimage* ističe da je Byron već u prva dva pjevanja tog spjeva stvorio neku vrstu političkog (meta)teatra, te da je unutar te poeme odabrao biti »*cunningly confessional*« u svrhu postizanja maksimalne političke subverzivnosti. Vidi u George Gordon, Lord Byron, *Childe Harold's Pilgrimage: A Romaunt. Cantos I-II*, ed. Peter Cochran (Published in March 2009), *Peter Cochran's website* [<https://petercochran.files.wordpress.com/2009/03/chp123.pdf>] [pristupljeno 5. ožujka 2017.], str. 11. Nadalje Cochran. Glede performativne namjere *Childe Harold's Pilgrimage*, čini nam se pažnje vrijednom studija Rogera Poolea »What constitutes, and what is external to, the 'real' text of Childe Harold's Pilgrimage, A Romaunt: And Other Poems (1812)?«, u: *Lord Byron the European*, ed. Richard A. Cardwell (New York: Mellen, 1997.), str. 149-207. Podrobniji uvid u Byronov koncept mentalnog teatra nude sljedeći radovi: Alan Richardson, *A Mental Theatre: Poetic Drama and Consciousness in the Romantic Age* (University Park: Pennsylvania State University Press, 1988.); Jeffrey Cox, *In the Shadow of Romance: Romantic Tragic Drama in Germany, England and France* (Athens: University of Georgia Press, 1987.); Martyn Corbett, *Byron and Tragedy* (New York: St Martin's Press, 1988.); F. W. Shilstone, »Byron's 'Mental Theatre' and the German Classical Precedent«, *Comparative Drama* 10 (1976): 187 – 199; Richard Lansdowne, *Byron's Historical Dramas* (Oxford: Clarendon Press, 1992.); Nat Leach, »Historical bodies in a 'mental theatre': Byron's ethics of History«, *Studies in Romanticism*, 46/1 (Spring 2007): 3-9.

mletačkih drama *Marino Faliero* i *The Two Foscari*, a mjestimice i iz *Don Juana*. Budući da je ova studija posvećena dijalogu Byrona i Krleže, nemamo namjeru upuštati se u detaljnije analize Byronova balkanskog interteksta i interrelacija, o kojima su već napisane brojne studije, iako uvijek izvan perspektive hrvatskog dijela *Illyricuma*, odnosno hrvatskog komadića konglomerata što su ga najutjecajniji britanski kartografi prozvali *European Turkey*. Pa ipak, moramo se nakratko osvrnuti na formativni učinak Balkana odnosno *Illyricuma* na mladog britanskog aristokrata, i to u svrhu pojašnjavanja sprege između Byrona i nekoliko naraštaja književnika stasalih na području europske Turske – u koju moramo ubrojiti ne samo »Morlakiju«, već i Slavoniju, Dalmaciju, Istru, dapače i zonu *reliquiae reliquiarum* s njezinim »slobodnim« kraljevskim gradovima. Odnosno, u svrhu boljeg predočavanja sprege između Byrona i Krleže, kojom se bavimo u ovoj studiji.

I. BYRONOV BALKANSKI INTERTEKST

Pojam *Illyricum* isprva je označavao porednu zonu, a ne geografsku regiju. Međutim, ubrzo je izgubio svoje prvobitno značenje, prerastajući (odnosno zgušnjavajući se) u sinegdohu za geopovijesni nadir političke moći i nacionalnog suvereniteta, i to ponajviše zaslugom antičkih pisaca poput Strabona, Polibija i Livija, te Apijana.⁴ Čitajući ovog posljednjeg

⁴ U svezi s formacijom i recepcijom ilirskog fataliteta odnosno drugosti, vidi sljedeće studije: Danijel Džino, *Becoming Slav, Becoming Croat: Identity Transformations in Post-Roman and Early-Medieval Dalmatia* (Leiden and Boston: Brill, 2010.); *Illyricum in Roman Politics* (Cambridge: Cambridge University Press, 2010.); *Rimski ratovi u Iliriku – povijesni antinarativ* (Zagreb: Školska knjiga, 2013.). Također vidi izbor studija objavljenih u uredništvu Charlesa i Barbare Jelavich, *The Balkans in Transition: Essays on the Development of Balkan Life*

uviđamo da se nazivi *Illyrioi*, *Illyria* i *Illyris* odnose na negričke stanovnike Sredozemlja, što dakako uključuje i stanovnike današnjeg priobalnog dijela Hrvatske. Budući da je grčki u Apijanovo vrijeme bio mediteranska *lingua franca*, oni kojima taj jezik nije bio materinim nisu nužno bili *hoi barbaroi*, no ipak su bili smatrani inferiornima u odnosu na *native speakers*, baš kao što je to danas slučaj s engleskim. Sukladno tomu, stanovnike *Illyricuma* možemo smatrati pretečama suvremene političke drugosti, i to već od trećeg stoljeća prije Krista. Fama inherentne delinkventnosti i anarhizma, redom manifestiranih putem gusarenja i političke razjedinjenosti, odnosno kroz nepotizam i korupciju unutar privremenih i provizornih granica raznih mikrodržavica, bježe stanovnike Ilirije od antike pa sve do ranog modernog doba, s neznatnim modifikacijama u razdoblju između Beogradskog mira (1739.) i Berlinskog kongresa (1878.). Ugledajući se na svoje antičke prethodnike, niz britanskih putopisaca, povjesničara i kartografa opisuje raznovrsne *Sclavonians*, *Croats*, *Morlachs*, *Uscocs* i *Narentians* kao manje-više profesionalne gusare i lopove, tolerirane od strane Austrijanaca, Mađara i Dubrovčana i politički samostalne samo u okvirima privremenih granica raznih barbarskih državica.⁵ Slijedeći utabanu stazu povjesničara i

and Politics since the Eighteenth Century (Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 1963.).

⁵ Eminentna studija Rudolfa Filipovića iz 1972. godine još uvijek nam nudi najrelevantniju listu britanskih autora koji su proputovali našim krajevima od vremena Rikarda Lavljeg Srca pa sve do kraja devetnaestog stoljeća. Vidi u: Rudolf Filipović, *Englesko-hrvatske književne veze* (Zagreb: Liber, 1972.). Ovoj listi možemo pridodati i za nas sasvim nepoznate putne dnevnikove Johna Cama Hobhousea, Lorda Broughtona, koji je 1813. proputovao kontinentalnu Hrvatsku, te neko vrijeme boravio u Rijeci. Vidi redom u John Cam Hobhouse, Lord Broughton, *Hobhouse on the Continent, January 1st 1813-February 6th 1814*. Ed. Peter Cochran [Edited from BL. Add. Mss. 56532-5, and from Berg Collection Volumes 1 and 2: Broughton Holograph Diaries, Henry W. and Albert A. Berg Collection, The New York Public Library, Astor, Lenox and Tildon. *Peter Cochran's website* (Published in December 2003). <https://petercochran.com>

kartografa od antičkih vremena pa sve do modernog doba, no i uzimajući u obzir vlastita iskustva s velike turneje po Levantu, koji je tada bio sastavnim dijelom geopolitičke regije znane kao Europska Turska, Byron će opisati niz suštinski humanih i plemenitih junaka koji odabiru gusarenje i lopovluk kao svoj životni poziv – junaka što ih obično nazivamo bajronskim, no kojima bi s obzirom na gore navedene argumente zacijelo jednako dobro pristajao atribut »balkanski«.

1. POVIJESNI IZVORI I GEOPOLITIČKI KONTEKST

Iako se Morlaci, Dalmatinci i Hrvati ne spominju izrijeком u njegovim djelima i korespondenciji, Byronovo je znanje o balkanskim narodima i narodnostima neprijeporno. Kao desetogodišnjak već je bio pročitao *Generall Historie of the Turkes* (1603.) velikog elizabetinskog povjesničara Sir Richarda Knollesa,⁶ *The Turkish Embassy Letters* (1763.) Lady Mary Wortley Montagu, engleske prijevode memoara franko-mađarskog aristokrata François de Totta, *Memoires du Baron de Tott Sur les Turcs*

files.wordpress.com/2009/12/12hobhouse-on-the-continent2.pdf [pristupljeno 5. ožujka 2017.]. Nadalje Hobhouse. Također i u John Cam Hobhouse, Lord Broughton, *Recollections of a Long Life*, ed. Lady Dorchester. Volume 1: 1786-1816 (Cambridge University Press, 2011.). Nadalje *Recollections*. O Hobhouseovim hrvatskim iskustvima više u sljedećim sekcijama.

⁶ Byronovim vlastitim riječima: »Stari Knolles bijaše jednom od prvih knjiga u kojima sam uživao kao dječak; držim da je imao velik utjecaj na moju kasniju želju da posjetim Levant, te da je bio zaslužan za one orijentalne tonove što ih prepoznaju u mom pjesništvu« (prijevod moj). George Gordon, Lord Byron, *The works of Lord Byron with notes by Thomas More et al.* (London: John Murray, 1842.), str. 62. O lektiri mladog Byrona vidi u Lucia Leman, *Byron's Manfred and the Greek Imaginary. PhD thesis* (University of Nottingham: Nottingham e-prints, 2014.), <http://eprints.nottingham.ac.uk/13972/> [pristupljeno 5. ožujka 2017.], str. 35. Nadalje Leman.

et les Tartares (1785.), zatim *Histoire de l'Empire Ottoman, depuis son origine jusqu'à la paix de Belgrade en 1740* (1773.) Vincenta Mignota, te *History of the Growth and Decline of Ottoman Empire* (1734.) moldavskog vojvode Dimitrija Cantemira (1673. – 1723.). Nabrajajući djela iz područja geografije što ih je bio pročitao tijekom boravka u Cambridgeu, Byron će, osim Grka Strabona, istaknuti i dvojicu škotskih prosvjetitelja, redom Williama Guthrieja (1708. – 1770.) i Johna Pinkertona (1758. – 1826.).⁷ Značajno s obzirom na Byronove asocijativne procese, no i nadovezujući se na Strabona, Guthrie i Pinkerton uklapaju naše prostore ne samo u geografiju antičke Ilirije, već ih u geopolitičkom kontekstu Europske Turske stavljaju uz bok pokrajinama koje su nekoć pripadale klasičnoj Grčkoj.

a. Pinkerton i Guthrie

U svom eminentnom djelu *Modern Geography* (1804.) Pinkerton upućuje na činjenicu da je Europska Turska bila formirana (tek) tijekom 15. stoljeća nakon pada Bizantskog Carstva, redom od »brojnih kraljevstava i republika antike, koja danas mame tek melankolične uspomene na klasična imena i događaje«. ⁸ Međutim, novonastali geopolitički konglomerat za Pinkertona je nedjeljiv od njegova antičkog nazivlja, s kojim pretpostavlja da je upoznat i njegov klasično naobraženi čitatelj. Sukladno tomu, opisuje naše krajeve ovako:

⁷ Thomas Moore, *The Life of Lord Byron, with His Letters and Journals* (London: John Murray, 1844.), str. 47.

⁸ John Pinkerton, *Modern Geography. A Description of the Empires, Kingdoms, States, and Colonies. Volume I* (London; M. Maxwell, Philadelphia: John Conrad & Co, Baltimore: M. & J. Conrad & Co., et al., 1804.), str. 308. Ovakvo »melankolično sjećanje« protkano »klasičnim imenima i događajima« nudi nam upravo poetizirani geografski diskurz *Child's Harold's Pilgrimage*.

Dalmacija je i danas zadržala svoj stari naziv, dok Servia (sic) i Bosna predstavljaju antičku Panoniju. Turska Hrvatska, najzapadnija provincija (Europske Turske), također bješe dio stare Panonije, zajedno s malenim područjem Noricum, no turski dio Hrvatske je sasvim mala pokrajina, oko 40 milja u dužini i 20 u širini, ograničena rijekom Savom na sjeveru i djelomično Unnom (sic) na zapadu (ibid.).⁹

U nešto ranijem radu Williama Guthrieja, *A New Geographical, Historical and Commercial Grammar* (1770.), nalazimo poglavlje naslovljeno »Transylvania, Sclavonia, Croatia, and Hungarian Dalmatia«, s upozorenjem da osim Srba, Hrvata, Vlaha, Mađara i Nijemaca ovdje žive brojni narodi čija su imena nepoznata čak i samim Austrijancima, te da »nemamo dovoljno točnih informacija o prostoru i granicama ovih regija«. ¹⁰ Naime, u ovim je krajevima »sloboda zadnji put bila branjena u doba Rimljana« (ibid., 498), koji su postupno potisnuli ostatke raznih naroda da se povuku u ovo područje. Unatoč sadašnjem ropstvu pod »Turcima, Austrijancima, Mađarima i Poljacima«, ti su narodi i narodnosti sačuvali »onaj isti nezavisni duh« (ibid.), zahvaljujući kojemu sada sačinjavaju izvrsne paramilitarne jedinice koje pomažu austrijskoj vojsci. U tom kontekstu Guthrie spominje senjske uskoke (*the uscocs*), čije ime dolazi od talijanske riječi *scoco*, odnosno dezarter, opisujući ih kao »surov, divlji narod, krupnih tijela, hrabar, i sklon pljački« (499). Osim od strane austrijskih vlasti, aktivnost raznih kopnenih i morskih razbojnika poticana je od strane Dubrovačke Republike, te raznih gradova-državica što ih Guthrie naziva *piratical states of Barbary* (308), no pri čemu

⁹ Pinkerton će zatim istaknuti da je velik dio Hrvatske u međuvremenu ponovno potpao pod vlast Austrije, te da je Turska odnedavno izgubila Krim, »Serviju«, zapadnu Transilvaniju i »Sklavoniju« (ibid.).

¹⁰ William Guthrie, *A New Geographical, Historical and Commercial Grammar, and Present State of the Several Kingdoms of the World* (London: Vernon & Hood, Ogilvie & Son, *et al.*, 1801.), str. 497-498.

prvenstveno misli na Korčulane i Neretljane. Ovdje moramo podsjetiti da je Byronov *Corsair* nastao između 1813. i 1814. godine, dakle u vrijeme kada je Korčula bila pod vlašću Britanaca.¹¹ Zahvaljujući toj činjenici, ova se »orijentalna« poema čini vraćena u svoj izvorni hrvatski kontekst u scenskoj adaptaciji Ivana Kukuljevića Sakcinskog,¹² nažalost nedovoljno (pre)poznatoj u sklopu hrvatske teatrologije i studija posvećenih englesko-hrvatskim književnim vezama, s vrijednim izuzecima Nikole Batušića i Ive Vidana.¹³

b. Knolles i Cantemir

Mogućnost da je bajronski junak bio Byronu sugeriran jednako rano kao i njegov turski (*quia* balkanski) intertekst uvjerljivo nam nudi John Knolles, na čijim stranicama nalazimo historiju Ivana Kacijanera (1491? – 1539.). »John Cazzianer, a noble man of Croatia« znameniti je general i junak brojnih okršaja s Turcima, no zbog nezahvalnosti svojih hrvatskih sunarodnjaka na kraju će prebjeći na stranu Turaka, te zauzvrat biti izdan

¹¹ Nakon povlačenja Napoleonovih snaga (4. veljače 1813.) pa sve do poslije Bečkog Kongresa (9. srpnja 1815.), Korčula je bila pod upravom britanske mornarice, točnije pod zapovjedništvom admirala Thomasa Fremantlea. Englezi su za vrijeme svoje uprave izgradili slavnu Fortecu i cestu do Lumbarde.

¹² Sam Kukuljević u uvodu svojoj »žalostnoj igri« ističe da ju je »sastavio [...] polag Lorda Byrona poetičke pripovesti: The Corsair, i deržao se u činu skoro sasvim slavnog ovog englezkog pesnika, samo što sam imena osobah i konac preinačio, nekoja pridodavši, a nekoja izpustivši«. Vidi u Ivan Kukuljević Sakcinski, »Gusar. Žalostna igra u trih činih«. *Različita dela. Knjiga Tretja. Igrokazi* (Zagreb: Tiskarna Dra. Ljudevita Gaja, 1844.), str. 3.

¹³ Vidi u Nikola Batušić, »Ivan Kukuljević Sakcinski«, *Hrvatska drama od Demetra do Šenoe* (Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1976.), str. 107-141 (str. 132-134), te u Ivo Vidan, »Byron u književnosti hrvatskog preporoda«, *Engleski intertekst hrvatske književnosti*, str. 37-52 (str. 37-47).

od strane jednog od svojih najvjernijih vazala.¹⁴ Prepričana iz Knollesove perspektive, Kacijanerova nas kob podsjeća na kob bajronskog junaka iz *Oriental Tales*, baš kao i na Byronovu verziju mletačkog dužda Marina Faliera, zloglasnog osvajača Zadra (1346.).¹⁵ Ne samo u toj zgodi, Knolles jezgrovito, no dojmljivo predočava razjedinjenost i korumpiranost sitnih velmoža u Srbiji, Vlaškoj i Bosni, suprotstavljajući samoporanu neslogu balkanskih kršćana opisima solidarnih, discipliniranih i organiziranih Osmanlija u 15. i 16. stoljeću. Osim Knollesa, daljnju inspiraciju za karakternu motivaciju bajronskog junaka donekle nam sugerira Cantemirov opis mletačke opsade Sinja, Obrovca i Skradina, te spaljivanje Drniša tijekom Prvog Morejskog rata (1684. – 1699.), u kojemu su sudjelovali i *Morlacchi*.¹⁶ Byronova »orijentalna« poema *The Siege of Corinth* direktno referira na jednu od ključnih bitki na početku sljedećeg Morejskog rata (1714. – 1718.), koji je rezultirao oslobođenjem Sinja i Imotskog od

¹⁴ Richard Knolles, *Generall Historie of the Turks, from the first beginning of that Nation to the Rising of the Othoman familie: with all notable expeditions of the Christian princes against them*. Second edition (London: Adam Islip, 1610.), redom str. 677 -678, 681, 685-686. Osim Kacijanera, Knolles spominjuje i bitku kod Turopolja 1570. godine, gdje se *Count Draskovitz and his Croats* ističu junaštvom (ibid., str. 348).

¹⁵ U svojoj korespondenciji Byron naglašava da je prilikom pisanja *Marina Faliera* »vjerno slijedio« niz povijesnih izvora, uključujući i »anonimnu Opsadu Zadra«. Vidi u George Gordon, Lord Byron. *Byron's Letters and Journals*, ed. Leslie A. Marchand, 13 vols (London: John Murray, 1973-94), Volume VII, str. 131-132. Nadalje *BLJ* I-XIII. Također u *Marino Faliero, Doge of Venice*. ed. Peter Cochran (Published in March 2009), *Peter Cochran's Website*. https://petercochran.files.wordpress.com/2009/03/marino_faliero.pdf [pristupljeno 5. ožujka 2017.], str. 9, 11, 21.

¹⁶ Dimitrie Cantemir, Voivode of Moldavia, *The History of the Growth and Decay of the Othman Empire, Part I*. Transl. from Latin by Nicholas Tyndal (London: James, John and Paul Knapton, 1734.), str. 360.

Turaka.¹⁷ Prije odlaska na veliku turneju Byron je također bio pročitao englesku verziju putopisa Jacoba Spona i Georgea Whelera, *Journey into Greece* (1682.) (Leman, 65). Prva knjiga ovog putopisa opisuje Morlake kao pokretne, naočite i slikovito odjevene gorštace koji, unatoč svom primitivnom načinu života koji se odvija između gusarenja i ratovanja na stranama raznih stranih velmoža, tečno vladaju talijanskim jezikom.¹⁸ Svjedočanstva Whelera i Spona podudarna su s Byronovim dojmovima u svezi s kršćanskim stanovništvom Europske Turske što ga je sreo tijekom svoje velike turneje po Sredozemlju, no i s vrlo slikovito opisanim zgodama iz Knollesa i Cantemira. Sukladno tomu, prvih četrdeset pet stihova kojima se otvara *The Siege of Corinth* sugeriraju nam upravo »morlačku« šarolikost i okretnost u brojnim jezicima unutar sugeriranog bataljuna (para)vojnika, ističući da »na cijelom svijetu nećeš naći šarenije i veselije družbe«.¹⁹

¹⁷ U sklopu svog kraćeg predgovora toj poemi Byron referira na opis opsade Korinta iz anonimno objavljene *History of the Turks* (1719.), istodobno nas navodeći na pomisao da se u njegovoj mašti »austrijski« general-izdajnik Kacijaner lako stopio s mletačkim generalom Minottijem zahvaljujući etnički vrlo raznovrsnoj podlozi *Illyricuma*. Vidi u George Gordon, Lord Byron, *The Siege of Corinth. A Poem*, ed. Peter Cochran (Published in March 2009). *Peter Cochran's website*. <https://petercochran.files.wordpress.com/2009/03/the-siege-of-corinth.pdf> [pristupljeno 5. ožujka 2017.], str. 2. Nadalje *Siege of Corinth*. Također vidi Byronovo pismo Johnu Murrayu, poslano Byronovu izdavaču zajedno s knjigom gdje je obilježio opis opsade Korinta (*BLJ* IV, str. 331). Važno je imati na umu da je Byron bio sklon kombinirati i ispreplitati anegdote i crtice iz raznih historiografija. Ovakva »šlampavost« dovela ga je na loš glas među sljedećim generacijama književnih kritičara i znanstvenika, no moramo je razumjeti u okviru običaja Byronova vremena, kada je historiografija bila smatrana pukom granom beletristike a ne znanstvenom disciplinom (Leman, str. 64, fusnota 33).

¹⁸ Sir George Wheler, in Company of Dr Jacob Spon of Lyons, *A Voyage into Greece. 6 Books with Variety of Sculptures* (London: William Caldeman, 1682). First book. *A Voyage from Venice to Constantinople*, str. 8, 9, 20.

¹⁹ *We were of all tongues and creeds: / Some were those who counted beads, / Some of mosque, and some of church, / And some, I mis-say, of neither; / Yet*

2. INTERAKCIJE SA SUVREMENIM BALKANOM

Godine 1809. Byron i njegov prijatelj iz Cambridgea John Cam Hobhouse, kasnije Lord Broughton (1786. – 1869.) okrznuli su granicu nekadašnjeg *Illyricuma* prilikom iskrcaja na obali Epira, kroz koji ih je vodio put do Tepelene, prijestolnice zloglasnog Ali-Paše od Janjine. Na povratku sa svoje diplomatske vizite pratila ih je četa Ali-Pašinih ljudi, napola partizana, napola čobana, čija je zadaća bila da ih štite odnosno da im donekle ograniče perspektivu na genocidnu strahovladu njihova gospodara. Nimalo zavarani, mladi su Englezi odlučili zadobiti povjerenje svojih čuvara, preoblačeći se u njihovu odjeću, puštajući brkove poput njihovih, moleći ih da ih povedu sa sobom na lokalna vjenčanja, bančenja i bajrame, te da im govore i pjevaju na svojim raznovrsnim jezicima.²⁰ Po povratku u Britaniju, Byron je objavio svoje balkanske reminiscencije u dva spjeva, postavši slavnim gotovo preko noći nakon njihova izlaska iz štampe. No čak i nakon što je postao junakom londonskih salona i ljubimcem njihovih domaćica, Byron nije zaboravio dojmove iz Europske Turske. Dapače, kao da je u njemu tek tada sazrela sposobnost identifikacije s kršćanskim drugim, navodeći ga na stvaranje šest poetskih fikcija, redom prozvanih *Oriental*, *Turkish* ili *Eastern Tales* (1813. – 1816.), pripovijedajući o kobi vitezova naizgled preuzetih iz povijesti zemalja nekadašnjeg *Illyricuma*, iako će ih njegova zalučena publika htjeti vidjeti isključivo kao »bajronske«

through the wide world might ye search, Nor find a motlier crew nor blither (Siege of Corinth 18-24). Spomenutih prvih četrdeset pet stihova iz nekog su razloga bili izbačeni neposredno prije štampanja. Objavljeni su tek nakon Byronove smrti, u izdanju iz 1832. godine (Cochran, *Siege of Corinth*, str. 2, fusnota 3).

²⁰ Odličan pregled njihovih dogodovština i dojmova na svakodnevnoj bazi nudi nam Hobhouseov putopis *Travels in Albania and Other Provinces in Turkey in 1809 & 1810*, djelo što se čita kao prozni komplement Byronovu poetiziranu travelogu. Vidi u John Cam Hobhouse, Lord Broughton, *Travels in Albania and Other Provinces in Turkey in 1809 & 1810*, 2 vols (London: John Murray, 1858 (1813.)), Volume I, poglavlja I-XVI.

junake, odnosno kao neki oblik pjesnikove samoispovijesti. U vidu ove grozničave kreativnosti, od iznimne mu je važnosti morala biti putna korespondencija njegova prijatelja Hobhousea, koji se početkom 1813. godine zaputio na novu europsku turneju. Ovaj put Hobhouse je posjetio i *Illyricum*, odnosno Ilirske pokrajine, iz kojih su se Francuzi upravo povlačili pred Austrijancima.

a. Hobhouseove vinjete iz Hrvatske

Spuštajući se od Beča preko Mađarske kroz unutrašnju Hrvatsku sve do Rijeke, gdje se zadržao nekoliko tjedana, Hobhouse je redom odsjeo u Varaždinu, Sv. Ivanu Zelini, Zagrebu, Karlovcu, Severinu na Kupi, Skradu i Delnicama, vrijedno bilježeći svoje dojmove o ovim mjestima, kao i o njihovim žiteljima. Poput Spona i Whelera, Hobhouse odaje Morlacima priznanje zbog vladanja talijanskim jezikom, no upozorava da su »zbog pljačke najozloglašeniiji narod na svijetu«, hvaleći Francuze što su ih bili privremeno ukrotili time što su ih »razoružali i strijeljali kojih dvjestotinjak« a zatim ih nasilno unovačili u svoje jedinice (Hobhouse, 38). Hobhouseov dojam o gradskom stanovništvu, uključujući građane Varaždina, Zagreba i Karlovca, nije mnogo bolji:

Uistinu diljem cijele gornje Hrvatske nismo vidjeli ničeg divljeg osim stanovnika – no to su samo po izgledu. Krčmari, a ponekad i njihove žene, govorili su njemačkim, kočijaši uvijek lošim latinskim, jer taj se jezik smatra uljuđenim govorom u Hrvatskoj i u Mađarskoj (ibid., 30).

Hobhouse sa zadovoljstvom opaža da sve mlade žene imaju lijepo oblikovana poprsja, te da ih nemaju običaj podvezivati ispod košulje (ibid., 33).²¹ Međutim, njihov »moral i manire« ponekad ga zbunjuju:

²¹ Osim toga, Hrvatice su tada nosile natikače ili sandale na bosu nogu, što Peter Cochran smjesta dovodi u vezu s Byronovim opis Haidee u *Don Juanu* (Hobhouse, str. 29).

teško da ćemo biti pravedni ako za primjer morala i manira među hrvatskim ženama uzmemo gazdaricu jedne krčme u Sv. Ivanu (Zelini), koja nam reče da ima samo jednu kravu, te nam ne može dati mlijeka, no da nam preporučuje da pomuzemo njezinu sluškinju, koja će nam biti dobrom zamjenom (ibid.).

Hrvatice koje mlate konoplju u okolici Severina na Kupi tamne su »poput mulatkinja, zbog sunca i zbog dima u njihovim kolibama što nemaju dimnjaka« (ibid., 32), te »izgledaju divljačnije od svih ljudi i naroda što sam ih vidio. Pa ipak, naočitiji su i višeg rasta od Hrvata u ravnicama, koji kao da pripadaju drugom narodu« (ibid.).²²

Još nam više mora biti žao jedne Morlakinje koja prati grupu prebjega iz francuske vojske:

Izgledala je divlje poput Indijanke – haljina joj bješe jedna prljava, gruba vreća zakrpljena raznobojnom vunom. Kosa joj je padala u pletenicama s obje strane, a oko vrata nosila je ogrlicu od srebrnih novčića. Bila je skoro crna od dima i sunca, i muževne, robustne građe – no kad smo je stali zagledavati, okrenula je glavu i povukla se. Rekli su nam da je djevica, i da je njezin nespareni status uzrok njene stidljivosti, vrlo smiješne s obzirom da se radilo o osobi koja nas je obojicu mogla smlaviti jednim udarcem šake (ibid., 43).

Tijekom svog puta Hobhouse stalno susreće kolone loše odjevenih vojnika i njihovih zarobljenika, te dezertera iz Napoleonovih jedinica. Njihovi jezgroviti opisi donekle sjećaju na Ali-Pašine Albance, no kao da im nedostaje onog izvornog veselja i čovječnosti što su krasile ove potonje. Osim toga, čini se da im potpuno nedostaju one »urođene« moralne

²² Usporedi s Byronovim opisom albanskog stanovništva tijekom puta prema Tepeleni: »Albanci su općenito (ne mislim pritom na one što obrađuju zemlju u toj provinciji, već na gorštace) vrlo naočita izgleda, a najljepše žene što ih ikad vidjeh, u licu i u stasu, našli smo gdje popravljaju cestu oštećenu bujicama između Delvinakija i Libokava« (Cochran, str. 68).

koordinate što ih romantičari nastoje vidjeti u raznim tipovima plemenitih divljaka. Sukladno tomu, Hobhouseov opis jednog lokalnog »kapetana« kao da naviješta pasuse iz pera mladog Krleže:

Kapetan je postao jako bučan, prinoseći bocu rakije svojim usnama vrlo često, a zatim je dodajući jednom tipu bolesna izgleda što ga je nazivao svojim doktorom, pa svom podoficiru, pa i nama – govorio je o podvizima svojim, i svojih ljudi, prilikom ulaska Austrijanaca u Trst, te o onom što su on i njegovi ljudi radili tijekom zadnje bitke kod Lipe. Čini se da su stanovnici Trsta otvorili vatru na Austrijance – to ih je razgnjevalo – osobito mađarske husare, od kojih je jedan izdvojio nekog Židova za kojega je znao da je špijun te je dojahao do njega kroz gomilu i ustrijelio ga svojom karabinkom. Taj je podvig, baš kao i mnogi drugi, jako razveselio našeg pripovjedača. Zaurloao je u ekstazi, »Es war ein Spektacle (sic)«! [...] Husaru što nas je vodio dopala su dva Židova iz gomile trščanskih zarobljenika, no kad je stavio ruku u džep i vidio da ih nema čime vezati, sasjekao ih je sabljom. [Hobhouseov suputnik i sunarodnjak] ga je pitao kako li je mogao učiniti takvo što – »Eh«, odgovori ovaj, »nisam imao konopca – što sam drugo mogao učiniti?« (ibid., 34-35).

b. Fran Krsto Frankopan

Stigavši u Rijeku dan nakon povlačenja Francuza, Hobhouse s olakšanjem primjećuje kulturu i izobrazbu lokalnog stanovništva, koje osim tečnog talijanskog govori i francuskim. Svi dječaci građanskog staleža školuju se

na sveučilištu u Senju, ili na riječkoj školi, gdje ih na državni trošak uče talijanski i latinski, i ono što zovu moralnom filozofijom, a začudni kontrast između materijalnih okolnosti ovih sirotih ljudi i njihova vladanja i naobraženosti podsjeća na učenjake škotskih Highlands (ibid., 43).

Rijeka nam se opisuje kao začudna urbana oaza u neposrednoj blizini istarske divljine, gdje se ne smije ni zapjevati kako se ne bi privuklo morlačke bandite (ibid., 38), i gdje osim veličanstvene pulske Arene ima više mletačkih lavova no antičkih ruševina (ibid., 39). Pa ipak, Hobhouseove reminiscencije iz *Illyricuma* nude nam jedan uistinu romantičarski pasus. Riječ je o opisu nekadašnjeg imanja grofova Zrinskih u okolici Senja, »divnom kraju što ga more oplakuje s jedne strane dok ga s druge nadvisuju brda urešena bedemima« (*Recollections*, 56). Hobhouse nadalje pripovijeda o neuspjehu Zrinsko-frankopanske urote, navodno otkrivene stoga što je *Francis Christopher Frangipani*

imao nesretnu navadu da govori u snu, te je rekao dovoljno, više nego jednom prilikom, da mu žena počne sumnjati da je upleten u nešto opasno. Gospođa je sredstvima koja nam nisu poznata izvukla tajnu iz svog muža i ispričala je jednoj prijateljici; prijateljica ju je ispričala jednom agentu Carske Vlade (ibid.).

Nehotična izdaja, odnosno odavanje kobne tajne govorom u snu nalazimo u Byronovoj posljednjoj »orijentalnoj« priči *Parisina*, napisanoj po Hobhouseovom povratku u Britaniju, otprilike u isto vrijeme kao i *The Siege of Corinth*, s kojim je bila tiskana u cijelosti (13. veljače 1816.), nakon što je najprije bila fragmentarno objavljena u sklopu *Hebrew Melodies* (1815.).²³ U kontekstu Hobhouseova interesa za Frana Krstu Frankopana, važno je imati na umu da su hrvatski Frankopani smatrani

²³ Byron kao svoj izvor za *Parisinu* navodi jednu anegdotu iz Gibbonovih *Miscellaneous Works*, objavljenima od strane Byronova izdavača Johna Murraya 1814. godine. Vidi u George Gordon, Lord Byron, *Parisina*. Ed. Peter Cochran (Published in March 2009). *Peter Cochran's Website*. <https://petercochran.files.wordpress.com/2009/03/parisina.pdf> [pristupljeno 5. ožujka 2017.], str. 2-3. Nadalje *Parisina*. Značajno za naš argument, Peter Cochran ističe da je Hobhouse čitao Gibbonov *Miscellaneous Works* na samom kraju 1814. godine, tijekom puta na Byronovo vjenčanje (ibid., str. 1-2).

posljednjim ogrankom rimskih Frangipanija, jedne od najstarijih plemićkih obitelji u Italiji, kao i da je Franjo Krsto Frankopan u svoje vrijeme bio na europskom glasu kao pjesnik. Pretpostavljamo da će iz ta dva razloga Hobhouse nastaviti proučavati kronike Frangipanijevih kada bude posjetio Friuli (*Recollections*, 57), te da će po povratku sa svoje druge europske turneje uputiti Byrona u zgodu što ju je smatrao vrijednom spomena čak i u svojim kasnim memoarima. U prilog našem argumentu govori i Byronova odluka da jedan od ulomaka iz *Parisine* objavljenih u *Hebrew Melodies* naslovi *Francisca* – sugerirajući *Francisa Christophera* na isti način na koji je *Thyrza* svojedobno sugerirala Johna Edlestonea.²⁴ Prema mišljenju Petera Cochran, »orijentalnost« Byronovih *Oriental Tales* temelji se u prvom redu na egzotičnim i(li) nedozvoljenim oblicima seksualnosti, to jest na incestu i homoseksualnosti, pri čemu je faktička »istočnost«, orijentalnost ili balkanština njihovih junaka tek trop (*Parisina*, 1-2). Nama se, međutim, čini da je Byron bio daleko humaniji u svojoj pjesničkoj nakani no što Cochran dopušta, te da se koristio likovima raznih balkanskih kršćana i poturica inspiriranih svjedočanstvima iz bliže i dalje povijesti e da bi svojim čitateljima uvjerljivo progovorio o ljudskoj nepravdi i nesreći, o iracionalnim ljubavima i fatalistički zacrtanim sudbinama koje ne omogućuju racionalni odgovor na pitanje što čini os i stigmatu Byronova stvaralačkog opusa: *here we are and there we go ... but where?*²⁵ Nemogućnost odgovora na ovo suštinsko pitanje definira moralnu i estetsku problematiku raznih »orijentalnih« i inih priča u Byrona, no i u Krleže. U svakom slučaju, obojica autora nude svojevrsno rješenje ovom inherentnom nihilizmu, rješenje koje ne obećava sretan ishod, no koje ipak nudi nekakvo sredstvo, ako već ne cilj. Riječ je o rafiniranoj tehničkoj igri, o tkanju teksta uz pomoć podudarnih sredstava i motiva, o paralelama što ih uočavamo uslijed pomna komparativna čitanja.

²⁴ Vidi u James Soderholm, *Fantasy, Forgery, and the Byron Legend* (Kentucky: The University Press of Kentucky, 1996.), str. 87.

²⁵ *Don Juan V*: xxxix.

II. USPOREDBA TEKSTUALNIH STRATEGIJA U *CHILDE HAROLD'S PILGRIMAGE* I U *PIJANOJ NOVEMBARSKOJ NOĆI 1918.*

Nauštrb demonstrativno autobiografskih elemenata ili podudarnosti između autora i njegova pripovjedača, odnosno junaka, u suvremenim čitanjima *Childe Harold's Pilgrimage* zanima nas prvenstveno strateško izmjenjivanje pripovjedačkih glasova, odnosno razina. Sukladno tomu, razlikujemo glas akademskog urednika ili sveznajućeg pripovjedača, glas nepouzdana pripovjedača koji čitatelju objašnjava lik Childea Harolda, te glas eponimna junaka, zaokupljena svojom vlastitom mentalnom dramom u kojoj samo plovi, jaše, gleda i razmišlja. Jedina fiksna karakterna osobina Childea Harolda počiva u njegovoj tituli, koja kao da ga obavezuje na određen način ponašanja odnosno djelovanja: naime, na besciljno lutanje poprištima mitskih i povijesnih bitaka. Harold je toliko izmješten i smušen da mu nepouzdana pripovjedač mora pomoći da progovori pred čitateljem, svojim ironičnim opaskama uokvirujući Haroldove sentimentalne izljeve i baladice inspirirane njegovim podijeljenim odnosom prema domovini, raznim lijepim damama, no i prema paravojnim brigadama genocidnog Ali-Paše, odnosno prema balkanskim drumskim razbojnicima, čijoj se srčanosti i velikodušnosti istinski divi, i to bez obzira na Byronove paratekstualne intervencije, odnosno fusnote, u kojima se čitatelju objašnjava objektivna politička stvarnost na Balkanu. Tijekom četiri pjevanja Byronove epske poeme Harold postupno nestaje, te glavnu ulogu preuzima lirsko ja nepouzdana pripovjedača. Slične moralno-historijske dileme i paralelne narativne strategije možemo prepoznati i u *Pijanoj novembarskoj noći 1918.*, tipično klasificiranoj kao memoaristički zapis, iako možemo ustvrditi da se radi o daleko složenijoj naraciji. Naime, to je dijelom ekspresionistička pjesma u prozi što je nepouzdana pripovjedač definira kao »veliku patetičnu poemu koja nema svoga pjesnika« (*PNN*, 76), dijelom uokvireno pučko kazalište u kojemu smjesta prepoznamo intertekst

europske klasicističke satire i talijanske komedije *dell'arte*, no koje ipak može biti samo »našim«, zahvaljujući lokalizaciji ovih zapadnjačkih tradicija uz pomoć raznih balkanskih tropa, odnosno političkih datosti. Krleža nas pritom stalno iznenađuje međuigrom glasova ekspresionističkog pjesnika, feljtonista i subverzivnog performerera, baš kao što je to činio njegov engleski uzor.

a. Spenserijanska prozodija vs. ekspresionistička proza

U *Childe Harold's Pilgrimage* Byron se koristi Spenserovim stihom, gdje je tkivo teksta organizirano u strofe od devet stihova, od kojih su osam jampski pentametri a deveti je jampski heksametar, s rimom organiziranom prema shemi »ababbcbcc«. U Byronovo vrijeme Spenserova je strofa korištena u sklopu žanra britanskog traveloga, što su ga pisala mlada gospoda na svojim velikim turnejama, u osnovi inspirirana žanrom antičkog *periegesis* što ga je popularizirao Pausanija (Leman, 79, 85). Britanski je travelog kontekstualno blizak konceptu vrhunske političke feljtonistike i publicistike iz ranog dvadesetog stoljeća, primjerice one iz pera Hemingwaya, Dos Passosa, Marthe Gellhorn, ili našeg Krleže. U *Pijanoj novembarskoj noći 1918*. Krležina ekspresionistički poetizirana proza kombinira ulomke što svojom strukturom i leksikom podsjećaju na metastaze Byronove Spenserove rime, kontrastirajući ekstremnu subjektivnost nepouzdana pripovjedača s ulomcima koji se čitaju feljtonistički, pa čak i tabloidno, odnosno s ulomcima u kojem nepouzdana pripovjedač prerasta u performerera pučkog kazališta, svojevrsnog Policinellu ili Puncha – a sve to u svrhu opisivanja apsurdnosti balkanskog političkog teatra, te pokušaja da se bar neki dio osobne i kolektivne svijesti izdvoji odnosno rehabilitira od pripadnosti aberantnoj postkolonijalnoj svijesti *Illyricuma*, Balkana, odnosno Hrvatske.²⁶

²⁶ Dakako da nam ovdje valja priznati i utjecaj njemačkih ekspresionista na Krležu, daleko temeljitije istražen od utjecaja što ga je na nj izvršio Byron.

b. Subverzivni metauvod

U predgovoru odnosno u metauvodu u *Childe Harold's Pilgrimage*, Byron progovara kvaziprofesorским glasom, poučavajući onodobne branitelje viteštva iz autoironične perspektive o moralnoj ambivalentnosti i nesvrhovitosti viteškog statusa u dalekoj i u nedavnoj povijesti, e da bi u tekstu pjesme koji slijedi opisao lik suvremena mlada viteza kao društveno suvišna čovjeka. Sukladno tomu, Krleža svoju pripovijest uokviruje historiografskim metauvodom u obliku dvaju kvaziojektivnih novinarskih članaka gdje se spominje izvjesna čajanka i nekakav liberalno-demokratski diskurz, dva pojma što će ih Krleža negirati već u prvoj rečenici prvog ulomka hipoteksta, ponavljajući riječ »pijana« *ad absurdum*:

Bila je to pijana noć, ma kako pijana, pijana tako luckasto, da su se sve slave i barjaci, svi Kajmakčalani i svi ikonostasi s morem adrijskim ili s Lijepom našom u čudnoj gunguli spleli do bunila budalaste, raskalašene pijanke, pijane kao što su bili oni davni dani kada se naša austro-madžarska stvarnost pijano otkotrljala pod prijestolje Karađorđevića (PNN, 71).

Epiteti vezani uz pijanstvo forsiraju se u daljnjih osam prozних ulomaka, a zatim u svakom kontekstu gdje se referira na kolektivnost, koju naposljetku razbija subverzivni performer, sinonoman s epitetom »trijezan«.

Međutim, moramo podsjetiti da se njemački ekspresionizam direktno nadovezuje na goticizam i mistiku europskog romantizma, uvelike pod utjecajem britanske »sotonske škole« Byrona i Shelleya. Ekspresionistička dijalektika između *das Werden* i *das Sein* kao da počiva na maksimi Miltonova Lucifera što su je dvojica britanskih romantičara preuzela kao svoje temeljno moralno i estetsko načelo: *the mind is its own place, and in itself can make Heav'n of Hell, Hell of Heav'n* – u parafrazi Byronova Manfreda: »*the mind which is immortal makes itself requital for its good and evil thoughts, is its own origin of ill and end*« (*Manfred* III.iii: 129-131).

c. Krstarenje tekstom

U Byrona, lik Childea Harolda i nepouzdana pripovjedač nošeni su poprištima davnih ili nedavnih bitki gdje se krojila sudbina raznih naroda. Krležin je nepouzdana pripovjedač, odnosno haroldovski junak također nošen od strane nečeg fluidnog. Međutim, to nije »obilna i jasna« rijeka Rajna što Byrona asocira na Raj na Zemlji, odnosno na blaženi onkraj Elizijjskih polja kojima protječe mitska rijeka Lete.²⁷ Još manje je to more, što Byrona sjeća na Boga – to jest, na »zrcalo slavno gdje Svemoćnog lik sja u oluji«. ²⁸ Dapače, ovo je njihova antimitska antiteza, »vinograd Ilirije velike«, redom »raznoraznije vinušine«, »šileri«, »dingači«, »muškati«, »malvazije«, »pelinkovci«, »zlatan samotok«, »klekovača«, »šljivovica«, no i njime isprovocirane izlučevine ljudskog tijela:

Sve se orosilo od suza i od znoja ... sve se uzbljuvalo, svi prave kišu na sve strane te samo klokoću i žubore vode koje teku kroz nas, birtaški, symposionistički, doista ilirski antično sve teče, panta rei (PNN, 74).

Byronov Childe Harold povremeno je nošen i kopnom, te na leđima svog konja krstari bojištima na kojemu su još nedavno gavrani ključali mrtva tijela, obraćajući se usput svojoj publici:

*Teče li suza ganuća za mrtve?
Pogledaj pokolj što se poljem stere;
Krvavi dlan što žene su mu žrtve;
Tad mrtvace psu daj da ih dere,
Tad lešinaru daj da leš im ždere,
Premda ne vrijedi ni da ga se late,
Nek bijele kosti i krv kiša pere,*

²⁷ *Childe Harold's Pilgrimage*, Treće pjevanje, stihovi 448-450.

²⁸ *Childe Harold's Pilgrimage*, Četvrto pjevanje, stihovi 1639-1640.

*Na poprištu nek sve se groze sjate:
Da djeca naša to što vidjesmo mi, shvate!*²⁹

Odnosno:

*Stoj! – Jer ti gaziš jednog Carstva prah!
Jednog sloma plijen tu zemlja krije!
Zar poprsja tu nema da taj krah
Označi? stupa gdje se trofej vije?
Ne; al stog lakše istina se štije,
Kakvo tlo prije bje nek takvo traje; -
Na kakvu žetvu crven dažd se lije!
Prvo i zadnje od svih polja, sva je
Zar dobit Pobjeda ti ta što kralja daje?*³⁰

Ovi su stihovi redom inspirirani ravnicom Talavera u Španjolskoj i poljem Waterloo u Belgiji, te Porajnjem u južnoj Njemačkoj, što ih je Byron bio projahao nedugo nakon historijskih krvoprolića, iznenađen što ih zatiče tako slikovita, zelena i obrasla vinogradima, odnosno bijelim asfodelima što ih je u dolini Rajne poželio poslati svojoj polusestri zajedno s udvornim stihovima.³¹ Dok se Byron šeće masovnim grobljima Europe po danjem svjetlu, te posvuda zapaža ljepotu prirode, Krleža krstari vlastitim unutarnjim ratištem preuzetim izvana, te faktički preuređuje bajronski

²⁹ *Childe Harold's Pilgrimage*, Prvo pjevanje, strofa lxxxviii (prev. L. Paljetak). Usporedi s Krležinim: »Kao gavranovi i čavke, kad slijeću na leševe po oranicama (a tih mrtvacu ležalo je na sve strane bezbroj, jer je smrt haraćila po našim urvinama za ove četiri godine poprilično i na sve strane osećao se vonj paljevine i pokojnika), ta se družba uzgraktala od radosti nad ovom kadaveričnom gozdom« (*PNN*, str. 72).

³⁰ *Childe Harold's Pilgrimage*, Treće pjevanje, strofa xvii (prev. L. Paljetak).

³¹ Vidi u *Childe Harold's Pilgrimage*, Treće pjevanje, stihovi 496-535.

Elizij u krležijanski Had, gdje umjesto svjetla razuma i nade titra samo pogrebna luč:

[...] u svetome Duji paluca jedno jedino kandilo i duge sjenke potiravaju po korintskim kolonama, Christe eleison mrmlja kor Dominikanaca – eto se spajamo sa Šizmom in partibus infidelium, oko svetoga Donata zadarskog huču sove. Noć je četiristogodišnja, gazimo preko kadavera, sve je puno mrtvaca, ruku, nogu, lubanja, zmijurina, kosturnica, grobalja, katakomba [...] (PNN, 75).

U duhu svoje antimitske antiteze Byronu, Krleža evocira hrvatske političke gubitnike, opskurne u odnosu na junake zapadnoeuropskih bitki. Njihove sablasti kao da plove oko njega u nekoj vrsti ekspresionističke fantazmagorije:

Kacijaner negdje leži u kostanjevečkom blatu, izjele ga unske ribe [...] Jajce, tamo leži posljednji kralj Stjepan Tomašević i drži u svojim rukama svoju vlastitu patarensku glavu, u remetskoj crkvi spava Jan Panonije, homoseksualac, pjesnik, ateist, biskup, potpuno anonimian u svojoj vlastitoj zemlji, nepoznat, nepriznat, neštampian, zaboravljen poslije četiristo godina, na Mirogoju spavaju Iliri, Vraz, Vrba, Prešern, rodoljupci, hlapci [...] More mračno, ustalasio more nije pod Velebitom, od Obrovca do Tulovih Greca nigdje čovjeka, a od Vrlike do Sinja štekću mitraljeze, odjekuje pucanj do senjskih zidina. Uznemirile se uskočke glave na kolcima, oblijeću ih čudne glasine: propala je Austrija (PNN, 75-76).

d. (*Quasi*)žurnalizam i paratekstualne digresije

U *Childe Harold's Pilgrimage* pripovjedač se zgraža nad ponašanjem britanskih vojnih zapovjednika, izrijeком ih nazivajući izdajicama vlastite nacije zbog sramne Konvencije u Cintri (30. kolovoza 1808.), potpisane

devet dana nakon što su Britanci uz velike žrtve porazili Francuze u bitki kod Vimeira:

*Otkad se onaj ratni sinod zbio,
Ime ti Sintra, Britaniju jadi,
Kad bi se sramit znali zbog njeg, bio
Sram oblio bi sve one na vladi.
Što o tom reći naraštaj će mladi!
Zar neće rod nam smijati se, i drugi,
Kad vide borce izdane tog radi,
Pobjednici tu sad su sluga slugi,
Tu gdje će Rug još dugo upirat prst dugi!*³²

Citirana strofa iz »kanonske« verzije Byronova pjesničkog bestslera stoji u zamjenu za prvobitne četiri strofe, daleko eksplozivnijeg sadržaja. Naime, Byron se nije ustručavao prozvati trojicu istaknutih aristokrata, redom Sir Arthura Wellesleya, kneza Wellingtona, Sir Harryja Burrarda, te Sir Hewa Dalrympla, zaokupljene uzajamnom borbom za položaj vrhovnog zapovjednika do te mjere da su »zaboravili« Napoleonovu generalu Jean-Anadocheu Junotu zaplijeniti oružje prije no što su mu dopustili da se povuče iz Španjolske, pretvarajući time britansku pobjedu u tragikomičnu farsu. Neposredno prije štampanja prvog izdanja *Childe Harold's Pilgrimage* Byron je odlučio izbaciti sporne strofe iz Prvog pjevanja, ispravno procijenivši da bi mu mogle naškoditi. Umjesto u kvazisonetnom prepjevu, navest ću ih u slobodnu stihu jer mi se čini da bi u slučaju ovog prvog bilo neophodno žrtvovati nešto od neizbrušene političke britkosti njihova sadržaja:

*U lijepo oblikovanim zlatnim slovima
Najprije na listi stoji neki »Junot«.*

³² *Childe Harold's Pilgrimage*, Prvo pjevanje, strofa xxiv (prev. L. Paljetak).

*A zatim nalazimo i neka druga slavna imena
(Što sam ih obavezan spomenuti poradi rime):
Glupi pobjednici, što poraženi dušmanin ih zbuni,
Te se povedoše za kukavičkim jezikom, uistinu zaslužnim lovora;
Ovdje stoje – redom vrijedni jedan drugog –
Gospoda Arthur, Harry, te bedasti Hew Dalrymple,
Bijedan stvor, jadna luda u igri prve dvojice.³³*

Nadalje:

*Konvencija je nakićeni, patuljasti demon
Što smuti mozak vitezovima pod kupolom Mariavle
(Ukoliko uopće imahu mozak),
I pretvori kratkotrajnu radost jedne nacije u tugu.
Jer dobro se sjećam kada stiže vijest
Da je Gal izgubio polje Vimiere (sic),
Jedva da u kojim novinama bješe mjesta za ijedan paragraf
Doli silnih peana našoj trijumfalnoj momčadi,
U Courieru, u Cronicleu, pače i u Morning Postu.*

*No kad Konvencija otposla svoje djelce,
Divlja pometnja krete pera, jezike, ruke, noge,
Gradonačelnik i pandur spustiše podignute vile,
Biskupska klupa umalo prestade da hrče,
Strogog Cobbeta,³⁴ koji čitav jedan tjedan nije osporio ništa*

³³ Cochran, str. 26-27. Također vidi u George Gordon, Lord Byron, *The Complete Works of Lord Byron, Including his Lordship's suppressed poems, with others never before published* (Paris: A. and W. Galignani, 1831.), str. 728.

³⁴ William Cobbett alias Peter Porcupine (1763. – 1835.), britanski radikalni novinar koji je protestirao zbog Cintre zajedno s mladim Williamom Wordsworthom, koji je tada bio daleko od svoje kasnije konzervativnosti. Byron ga nije volio jer je bio previše radikaln za njegov ukus.

*Opet spopa gorljiv zanos, te ponovno zagriže u svoje vražje pero,
& dreknu da s dušmaninom nikako ne sm'je biti takva ugovora,
I Drečava Zvijer* stade skakat, režat, bjesnit – i na kraju zaspiti.*

*I tako puk bješe zavještao Nebo,
A Nebo, što je feud našeg milostivog Kralja,
Objavi da prije no što naši generali dobiju oprost
Mora uslijediti istraga o toj stvari,
Te Milost zakri ovu djecu svojim krilom,
I kao što oni bjehu poštedjeli svoje neprijatelje,
Tako ćemo i mi njih. (No imahu li naši oci sućuti za Bynga?³⁵)**
No glupaci i idioti ne smiju osporavati zakon,
Stog živite i dalje, vi uzoriti vitezovi!
I blagoslavlajte flegmatičnost vaših sudaca!*

Zvezdice što ih Byron stavlja u gore navedenim strofama upućuju na sljedeće fusnote:

* »Drečava Zvijer« figura za puk mislim po prvi put korištena u Smolleta u njegovim Zgodama jednog atoma. U Horacija ima »Bella (sic) multorum capitum« no sva sreća da u Engleskoj naš izvrsni puk nema niti jednu.

Odnosno:

** Ovim pitanjem ne mislim sugerirati da su naši bedasti generali trebali biti strijeljani, već da je Byng mogao biti pošteđen; no potomji je nastradao dok su drugi umakli, vjerojatno iz istog razloga kao i Candide, »pour encourager les autres«.

³⁵ John Byng (1704. – 1757.), admiral britanske mornarice osuđen na smrt nakon što je u bitki kod Minorce, kojom je započeo Sedmogodišnji rat (1756. – 1763.), povukao svoje brodovlje na Gibraltar radi popravka, te time dopustio da Minorca padne u ruke Francuzima.

Sasvim sukladno žurnalističkoj i paratekstualnoj subverzivnosti engleskog lorda, Krleža opliče čelnike suvremenog *Illyricuma*:

Grmjeli su topovi na Soči. Čitav Kvarner odjekivao je od te podmukle grmljavine, a glavni komandant austrijske Armade, počasni doktor Sveučilišta Franje Josipa Prvoga Generalfeldmaršal von Boroevich, u pratnji svoga ađutanta potpukovnika Kvaternika, dolazio je dnevno u Lovranu da se tamo sunča na plaži. Gospodin doktor honoris causa F. J. I. von Boroevich posjećivao je u Lovrani nekakvu svoju maitressu (jednu bečku groficu drugog ili petog reda, koja je u pratnji svoga supruga, grofa kavalerijskoga ritmajstora tu ljetovala), a potpukovnik Kvaternik, kao Cicisbeo Generalissimusa, organizovao je za tu šarmantnu pustolovinu sve potrebne sitnice: sladoled, kavu, konjak, whisky, šampanjac, kolače, prezervative, tafelmuziku sa Štrausovim valcerima i motorni čamac za Generalisimusa, da bi taj slavni vojskovođa mogao sa svojom šarmantnom groficom da isplovi pod Cres, gdje je onda, u pratnji svoga šefa generalštaba, u jeku jedanaeste ofenzive na Soči, sa dvadeset do trideset hiljada mrtvih dnevno, obavljao svoje mandrilske, senilne ljubavne šale (PNN, 83).

Poput Byrona, Krleža pooštrava radikalizam glavnog teksta pridodajući mu kolokvijalno žučljivu fusnotu:

** Ispred četiristo oficira, frontovaca, ta se generalska korablja usidrila nasred Kvarnera po junskoj bonazzi i dok je četiristo oficira dogledima promatralo sve peripetije ovog lovranskog flirta, senilan starkerlja generalissimus igrao je ovu ljubavnu igru pred svima, na čast onog mizernog grofovskog rogonje, trenskog ritmajstora. Ti zajednički ručkovi u velikoj dvorani »Grand Hotela Lovrana« spadali su među najveće sramote svjetskog rata. A Kvaternik je skakutao oko tog skandala (ibid.).*

Ogorčeni ton parateksta spušta se daleko niže od *quasi*žurnalističkog pasusa, imitirajući nemoćno mučki udarac što ga naš vodič kroz tekst

pokušava zadati fizički, politički i brojčano nadmoćnima. Naime, on je »samo« ekspresionistički pjesnik, onaj isti što smo ga ostavili da izgubljeno krstari vinogradom Ilirije velike, a njegova »tekuća« marginalnost odnosno finije agregatno stanje sugerira nam se kao jedini mogući način moralnog opstanka. I kao što je Krleža tek fusnota u odnosu na protagoniste ove balkanske čajanke, tako su i oni tek postkolonijalni imitatori velikih imperijalista. Dok je Byron svojedobno pozivao na red jednog Napoleona i Wellingtona, Krleža se obreca na zločince zaštićene povijesnom i političkom anonimnošću. Drugim riječima, na

tu vojsku crnožutih kondotijera, landsknechta, junkera i soldata, tih krvnika koji već stoljećima vješaju na tuđinskom soldu i kojima je svejedno kog vješaju i kolju, jer to su krvnici po zanimanju i krvnici po svom pozivu i urođenim sklonostima (PNN, 90-91).

Junkerima i potporučnicima se na pijanoj gozbi pridružuje i niža srednja klasa, »ti naši cilindraši, ti sivi fiškali i beamteri« koji su »te pijane noći postali bonapartistički glasni i nametljivi« (ibid., 72), kao da su dostojni Byronovih historijskih pobjednika. Osim toga, tu su i dame, među kojima se ističu čelnice Društva jugoslavenskih žena (ibid., 73).

e. Balkanska antiteza trubadurstvu

Byronovu poemu krase reference na niz izvrsnih žena, i to ne samo iz antičkog mita i nedavne povijesti, već i iz kruga poznanika što ih Childe Harold dijeli s nepouzdanim pripovjedačem, pa i na žene iz Byronova osobna života. Redom, to su mlađahna Lady Charlotte Harley (»Ianthé«), jedanaestogodišnjakinja kći politički utjecajne Jane Elizabeth Harley, Lady Oxford (1774. – 1824.), kojoj je Byron davao satove iz grčkog po želji njezine majke. Slijede tri muze s njegove velike turneje, Španjolke Josepha Beltram (»Ines«) i Agostina de Aragón (»Djeva od Saragose«) te Austrijanka Constance Spencer-Smith (»Florence«). Naposljetku, tu su i

Byronova polusestra Augusta Leigh i kći Ada, koje spominje u Trećem odnosno u Četvrtom pjevanju. Tim se damama i Harold i pripovjedač obraćaju bez ironije, s apsolutnim divljenjem, svjesni vlastite nedostojnosti i neadekvatnosti spram njihove moralne i etične superiornosti. No Krleža kao da namjerno parodira Byronova *cicisbea* svojim evokacijama Zofke Kveder Jelovšek Demetrović, Zlate Kovačević-Lopašić odnosno Olge Peleš-Krnic, »tri troimene pik-dame našeg Ujedinjenja god. 1818.« (PNN, 73):

** Tri eshaezijske Ravijojle: Slovenka, Hrvatica i Srpkinja, te tri dame dočekivale su Aleksandra Karađorđevića godinama na zagrebačkoj stanici sa svojim protokolarnim kranjsko-agramersko-sremskim bouquetima. Jedan od dvorjanika pričao mi je da je A.K., bijesan što ih uvijek ovdje ponovo susreće, izjavio pred svojim ađutantom, kako to da ovdje u Zagrebu nema nikog osim ovih starih – i tu je kralj upotrebio jednu posve nekraljevsku podoficirsku, vulgarnu, pučku psovku (ibid.).*

Krležina nam fusnota nudi balkansku antitezu svakog viteštva, no i najavu raznih *femmes fatales* iz njegova kasnijeg opusa, podjednako (da ne kažemo: isključivo) doraslih podoficirskim, vulgarnim i pučkim navadama svojih muških partnera. U tijelu glavnog teksta dotične tri dame pretvorene su u ambleme za *horribile vacui* balkanske političke stvarnosti: »Odjekuju iz mraka pucnji i laje iz daljine mašingever Švarcloze, a ovdje Zovke, Zlate i Olge igraju svoje pijano ilirsko kolo« (ibid.).³⁶ U toj

³⁶ Usporedi s Byronovim stihovima:

*Zar nisi čuo? – Ne; to vjetar bije
Il kamenim se putem kola kreću;
Plešimo! nek užitku kraja nije;
Nema sna kad se Strast i Mladost sreću
I Vrijeme loveć hitrom nogom lijeću –
Ali čuj! – opet teški zvuk taj niče
Ko da mu oblak jeku stvara veću;*

rečenici Krleža modernistički parafrazira odnosno sažimlje strofe xxi-xvii iz Trećeg pjevanja *Childe Harold's Pilgrimage*, gdje se evocira raskošni bal vojvotkinje od Richmonda u Bruxellesu, tek nekoliko sati i nešto više kilometara udaljen od Waterlooa. Nadalje u dijalogu s Byronom, koji opisuje koketiranje mladih Britanki iz najboljih plemićkih obitelji s mladićima što će uskoro biti žrtvovani taštinama svojih zapovjednika, Krleža ironično ističe »moral i manire« (*ditto* Hobhouse) uzoriti hrvatskih žena u zaleđu jednog podjednako besmislenog rata:

Pomagati kod rezanja narodnih ruku i nogu, koketirati sa hipokratskim mesarima u gali carskih i kraljevskih četnih nadliječnika, biti šarmantna sestra bolničarka sa krvavobojadisanom kosom kao Saloma, nositi dnevno na limenom pladnju Johanaanove domobranske glave pod salvetom u mrtvačnicu, igrati u đakovačkoj narodnoj nošnji na dobrotvornim zabavama za produženje carskog pokolja ... biti dobra Hrvatica i otmjena gospođa jučer, a jugoslavenska demokratska žena večeras, sa jednim jedinim Idealom Dinastije Karađorđevića na pastozno ružiranim usnama, i to od ove čajanke večeras do prekосуtra – to znači na karijerističkom grafikonu pratiti razvojnu liniju svoga gospodina supruga, banskoga savjetnika, koji je sve svoje austrijske ordene bacio večeras u smeće, da bi već sutradan mogao da zvekeće novim balkanskim značkama, koje producira ista bečka fabrika kao pasje marke neukusno i podjednako unosno već godinama (79).³⁷

*I jasnije se, smrtno, bliže miče!
Na oružje! to sada – to sada top riče!
CHP III: xxii (prev. L. Paljetak).*

³⁷ Usporedi s Byronovim nabranjem vrлина zapovjednice španjolske vojske u obrani Zaragoze, Agustine de Aragón (1786. – 1857.), odnosno Agustine Raimunde Marije Zaragoza y Domenech:

*Ta, koja ranu gledaše u stravi
Nekad, od glasa sove smrtno blijeda,
Sad motri gdje se bajuneta plavi,*

Čini se da nam Krleža sugerira da iza svakog amoralnog muškarca stoji još amoralnija žena. Gotovo ravno stotinu godina iza nastanka ovog teksta Krležin nam se uvid u političku manipulaciju roda i spola čini profeminističkim, istodobno odajući priznanje faktičkoj moći žena, kao i njihovom zadivljujućem *multitaskingu* u ratnim uvjetima, no i upućujući na njezina društvena ograničenja, odnosno na ideologiju njegova vremena i geopolitičkog prostora, te na manipulacije društvene i političke (nad) moći na rodno-spolnoj bazi, nažalost još uvijek prisutne unutar državnih institucija kao i u svakodnevnu životu.

*Sablja sja, gazeć preko mrtvih s reda
Ko Minerva, kud proći ni Marsu se ne da.
Vi, kojima je čudna priča njena,
Da ste u ljepši tren je sreli, prije,
Pod velom crnih još crnijih zjena,
Čuli njen govor što se kućom vije,
Dugu joj vlast pred kojom kist se krije
Vidjeli i njen ljupki ženski stas,
Pod Saragosom tko bi sad od vas
Vjerovao da Gorgoni se smije,
Dušmane ruši, vodi strašne Slave kas.
Dragi joj pada, ne plače, bez riječi;
Vođa ubijen – ona za nj će stati;
Drugovi bježe – ona bijeg im spriječi;
Uzmiče dušman – u stopu ga prati:
Tko će duh dragog ko ta smirit znati?
Tko će osvetit vođu nakon pada?
Tko utjehu kad nada klone dati?
Tko bijesno goni Gala koji strada
Od ženske ruke, ispod podrovana grada?
CHP I: lv-lvi (prev. L. Paljetak).*

e. Antipopulizam

U Byronovu spjevu osvaja nas pripovjedačev uvid u stradavanje nedužna puka i političkih drugih, u svezi s čime se autor ne libi imenom prozvati okrutne i nesposobne političare i vojskovođe, bez obzira na nacionalnu pripadnost. Krleža nasljeđuje ovakav stav, te je suosjećajan prema gladnim i prevarenim vojnicima što još uvijek ginu na fronti nedaleko od Zagreba dok su njihovi pretpostavljeni već dezertirali na pobjedničku stranu. No unatoč svojoj suosjećajnosti, i Byron i Krleža su u osnovi antipopulistični, te se dragovoljno nadovezuju na Horacijevu evokaciju plebsa kao mnogoglava čudovišta.³⁸ Odnoseći bajronsko odnosno haroldovsko gađenje spram mase korak dalje, Krleža slika ne samo kolektivnu obezglavljenost svojih sunarodnjaka već i sve druge Hrvate osim sebe sama kao svojevrsni praorganizam s čijim se bezglavim ograncima stalno sudara, te naposljetku mora od njih pobjeći na galeriju, kao da se boji kolektivne zaraze od strane, kako sam kaže, »kontrarevolucionarne negacije svega što se zove Čovjek« (*PNN*, 84). Međutim, i on je sam u neku ruku obezglavljen, odnosno opijen, i toga je bolno svjestan. Sukladno tomu, on se stidi zbog samoga sebe, zbog Kvaternika, te, kako kaže, »za sve nas u onoj pijanoj krčmi« (*ibid.*, 88), referirajući pritom na metonimiju što ju je u jednom od prethodnih ulomaka koristio za Iliriju odnosno za Balkan (*ibid.*, 74). Priznajući da se osjeća »u čudnome snu [...] u mrtvačkoj kozmogoniji, koju sam napisao ili ako hoćete 'izmislio'« (*ibid.*, 82), Krleža na trenutak podsjeća na Byronova Manfreda, koji ističe

³⁸ Glede Byronova stava prema puku, odnosno prema klasi, vidi u Lucia Leman, 'Was ever Christian land so rich in Jews?' *The »right-wing« Byron and his Modernist successors*. [A study inspired by a paper presented at the international symposium entitled *Running from the Exile* (8-13 June 2011), held at the Centre for Post-Conflict Cultures, Department of Cultures, Languages and Area Studies, University of Nottingham], [https://www.academia.edu/5836515/1._Was_ever_Christian_land_so_rich_in_Jews_The_rightwing_Byron_and_his_Modernist_successors_\[pristupljeno_5._ožujka_2017.\]](https://www.academia.edu/5836515/1._Was_ever_Christian_land_so_rich_in_Jews_The_rightwing_Byron_and_his_Modernist_successors_[pristupljeno_5._ožujka_2017.]).

da je sam svoj uništitelj, odnosno da pogiba od strane utvara što ih je sam zazvao. Međutim, Manfred se bio odrekao svjetovnih ambicija, dok ih je mladi Krleža još uvijek pun. Subverzivno poput Byronova nestabilna pripovjedača, Krleža kaže da mu nije namjera »da im zakiselim taj njihov slavski kolač bilo kakvom byronskom ili gribojedovskom logikom« (ibid., 80), no odmah zatim učinit će upravo to.

f. Krležina individuacija u odnosu na Childea Harolda

Dreknuvši s galerije »Dolje Kvaternik!«, Krleža napušta poziciju Byronova suvišna čovjeka te se pretvara u hrvatsku varijantu Puncha, lika iz europskog pučkog kazališta koji se tijekom sedamnaestog i osamnaestog stoljeća tipično ubacivao u klasične predstave na onodobnom repertoaru, i čije je subverzivne tehnike bio preuzeo pariški književnik Cyrano de Bergerac u vidu vlastitih javnih nastupa. I dalje bajronski ironičan, Krleža-Punch svoju političko-performersku aktivnost opravdava »intimnom potrebom dramaturga«, osjećanjem »intenzivne disharmonije ovog dramatskog historijskog trenutka«, i naposljetku »namjerom da tu, u ovoj drami već suvišnu figuru«, naime Kvaternika, »ukloni s pozornice« (ibid., 85). Pa ipak, Krležino uokvireno pučko kazalište zacijelo nadilazi maštu jednog Byrona. Unatoč iskustvu iz prve ruke što ga je stekao tijekom svoje velike turneje, britanski se aristokrat mogao tješiti činjenicom da je njegov boravak u tom politički aberantnom okruženju tek privremen, a da ne govorimo o utjesi njegove romantičarske inicijative mijenjanja svijeta putem pjesništva. Generacija pjesnika što djeluje u vrijeme koje prethodi Oktobarskoj revoluciji i slijedi je ne samo da zagovara novi društveni poredak »metodom odgođene akcije«, kojom Byronove i Shelleyeve drame pripremaju svoje čitatelje za političko djelovanje u nekoj neodređenoj budućnosti.³⁹ U Krležino vrijeme pjesnik mora biti i akter, odnosno biti

³⁹ Vidi u Michael Simpson, *Closet Performances: Political Exhibition and Prohibition in the Dramas of Byron and Shelley* (Stanford: Stanford University

ovdje i sada, a ne samo u glavi, odnosno za pisačim stolom: sve je drugo reakcionarno, antimodernistički (*ditto* Zoran Kravar).⁴⁰ Sukladno tomu, Krleža-Punch ponavlja svoj buntovnički povik još četiri puta, a bezglava masa svaki put uzvraća sa »Živijooo!«, kao i uvijek kad joj se netko obraća odozgo, bilo da sjedi na trpezi nasred dvorane, bilo s galerije. Nažalost, Krležin trijumf prestaje čim spominje ime Lenjina, našto »pijana rulja« počinje

da udara svojim vidovdanskim biblijama o stolove, o klupe, o vrata, o čaše, o flaše, oficiri su izvukli sablje, revolvere, dame su počele da vrište i u zvižducima, psikanju, urlanju, lomljavi i grmljavini bijesa i negodovanja čulo se kako viču ua, ua, ua! Dolje džukelo, svinjo, marš napolje [...] U histeričnom unisonu paklene, kompaktne, demokratske većine, gospodin povjerenik Mate Drinković uzvišenom gestom dostojnom biblijskog tetrarke odmahnuo je rukom i dao znak svojim haramijama da učine sa mnom što ih je volja! (ibid., 92).

Krleža-Punch preživljava dramu što ju je sam skuhao time što ponovno bježi u svoj bajronski avatar. Kao što će Manfred izvojevati pobjedu nad utvarama što ih je sam prizvao, tako će i Krleža preživjeti uokvirenu pučku dramu kojoj je sam autor, i to na način koji se čita tragikomično u usporedbi s britanskim romantičarem:

Počašćen sa nekoliko jačih udaraca bakandžama u mekanijem dijelu svoje ovozemaljske supstance (koji se u boljim prozama nikada ne imenuje svojim pravim imenom), ostao sam izviždan i zgužvan kao krijesnica pod svinjskim papkom. Bio sam miran i sve mi se pričinjalo

Press, 1998.). Također i u William Jewett, *Fatal Autonomy: Romantic Drama and the Rhetoric of Agency* (Ithaca: Cornell University Press, 1997.).

⁴⁰ Zoran Kravar, *Antimodernizam* (Zagreb: AGM, 2004.); *Svjetonazorski separei. Antimodernističke tendencije u hrvatskoj književnosti ranoga 20. stoljeća* (Zagreb: Znanje, 2005.).

smiješnim. Izvikale su me Zofke i Olge i Zlate kao tenora, a da mi nijesu dopustile ni da otpjevam svoje arije. Mora da sam ih grdno razočarao (ibid.).

Dok muževni bajronski junak transcendira vlastitu smrtnost time što četi vragolikih sablasti kaže: »Natrag, vi zblenute nakaze, ruka smrti je na meni, no ne i vaša!«, ⁴¹ krležijanski junak ironično glorificira svoju nemuževnost, sugerirajući se malim, mekanim i razočaravajućim u odnosu na postkolonijalne balkanske vojničine, oportunističke bandite po uzoru na njihove davne pretke što ih je Byron opisao u *Childe Harold's Pilgrimage*.

ZAKLJUČAK

Nadovezujući se na svoju namjeru u *Legendi*, Krleža je ponovno spjevao jedan antimitos – ovaj put na račun viteza, ili vitezova domovine. Ivo Štivičić se svojedobno izrijeком nadovezao na ono što smatra Krležinim »antimitiskim i antimitološkim« stavom, ističući da se u njegovoj dramaturgiji »sve svodi na jednostavnu činjenicu da se ubojicama i zločincima diže spomenike dok od one mase koja gine ostaje tek sjećanje na Neznana Junaka«, ⁴² što je dakako zajedničko i poruci *Childe Harold's Pilgrimage*. Nažalost, u dosad viđenim scenskim adaptacijama Krležina teksta – pri čemu mislimo na *Pijanu novembarsku noć 1918.* u dramskoj preradi Borke Pavičević i u režiji Ljubiše Ristića i Nade Kokotović (Split, 1979.), te na *Pijanu noć 1918.* u dramaturgiji Ive Štivičića i njegove kćeri Tene, odnosno u režiji Lenke Udovički (Mali Brijun, 2007.) – nedostaje

⁴¹ *Manfred* III. Iv: 140-141 (prijevod moj).

⁴² Igor Ružić, »Pijana noć na Brijunima«, *Dnevni Kulturni Info* (9. VIII. 2007.). http://www.dnevnikulturni.info/vijesti/vijesti/kazaliste/272/pijana_noc_na_brijunima [pristupljeno 5. ožujka 2017.].

nam element uokvirenog pučkog kazališta, koji smatramo ključnim za uspješno dočaravanje Krležine namjere. Također nam fali dramatizacija samog Krleže kao Puncha, zgodnog s obzirom na činjenicu da je Krleža u to vrijeme bio gotovo dječjački mali i tanahan, dakle idealan ne samo za ulogu nestašnog i subverzivnog lutka-klauna iz pučkog (i) lutkarskog kazališta. Također nemamo kontrast između Krležine »ženstvenosti« – pri čemu ne mislimo samo na njegovu gracilnu građu već i na odklon od bratimljenja prema balkanskom receptu, bezvremeno dočaranog baš u *Childe Harold's Pilgrimage*,⁴³ te na iznimnu tankočutnost sugeriranu ekspresionističkom (*quasi*)poetikom njegova teksta, uz već nabrojene strategije što sugeriraju meandriranje, lelujanje i lebdenje, odnosno pripadnost svjetovima mimo

⁴³ Sljedeći stihovi nude nam jedan od najuspjelijih (i najhumorističnijih) pokušaja uklapanja tradicionalnog balkanskog diskurza u zapadnoeuropski književni izraz:

*Na ravnu žalü noćna vatra gori,
Gozbi je kraj, u krug se vino reda,
Da se tu tko neòpazice stvori
Zgranuo bi ga prizor koji gleda;
Najtišem satu noć još proći ne da,
Narodne igre četa plesat stade;
Palikar svaki sablju baci s reda,
I, muž do muža, ruku drugom dade,
U kolu pojuć čudno, kao da se jade.*

*Childe Harold blizu stajao je tada
I gledao bez zlovolje u cio
Taj ples i zanos, nevin, surov mada:
Zaista prost za oko nije bio,
Barbarski premda, čedan čar je krio;
I dok na licu plamen im je sjao,
U hitroj kretnji sjaj se okom lio,
Pram dug im divlji do pasa je pao,
Dok svak je napol pjevo a napol se drao:*

CHP II: lxxi-lxxii (prev. L. Paljetak).

onog materijalnog, kojim caruju pijani vojnici.⁴⁴ *Last but not least*: u dosadašnjim scenskim izvedbama Krležina teksta nije prepoznat kontrast između protagonistovih trijeznih, lapidarnih replika u funkciji javnog performerera i njegove unutrašnje logoreje u funkciji lokalnog Childea Harolda. Ovaj sraz, baš kao i sraz između bajronskog i pučkog, bio je uspješno dočaran u sklopu recitala odnosno radiodrame iz 1977. godine, čiju je adaptaciju i režiju potpisao Dragutin Klobučar.⁴⁵ Nadajmo se da će u skoroj budućnosti ipak doći do scenske adaptacije i uprizorenja Krležine *Pijane novembarske noći 1918.* koja će uzeti za riječ Krležin ironični, no vrlo izričiti otklon od kanonskih amblema i insignija balkanske muževnosti. Odnosno, Krležin kriptofeministički bijeg u (gotovo) žensko pismo na temelju ekspresionističkog interteksta, no i zahvaljujući autoironičnom povodaženju za mnogoglasjem što su ga stotinu godina ranije bili satkali Byron, njegov pripovjedač, te Childe Harold.

⁴⁴ Na primjer: »Bjesnilo te noći, urlanje pjesama, pocikivanje, kola, vehemenna dementia zanjela je tu bagru do čudne, simbolične visine, jer se meni pričinjalo da svi ti fantomi od pijandura lebde iznad zemlje nekoliko centimetara i kao da u tom mahnitom bjesnilu, zatravljeni nadahnućem, puni ognja od rakije, nijesu stvarni. Bila je to galama tlapnje, vapaj urlika, bunila, oholosti, vihroviti i krvav gorući dim, koji se puši u ovoj ludoj krčmi kao oblak, skoga je grmjelo muklo i bijesno, suludo: hej trubaču s bojne Drine, Kralja Petra od megdana, jugoslavka mati, Sprem' te se sprem' te četnici ...« (*PNN*, str. 84).

⁴⁵ Ispravno iščitavajući Krležinu namjeru, Klobučar je podijelio tekst na tri plana, redom plana terevenke proizišle iz milograđanske, konformističke podatnosti novom gazdi, »čika Peri«, plana dokumentarnih podataka o posljedicama rata, te intimnog plana intelektualca koji sve to promatra i komentira »hamletovski« (odnosno haroldovski) raspoložen. Drama je snimljena izvan studija, a u glavnoj ulozi nastupili su Rade Šerbedžija, Božidar Boban, niz glumačkih imena zagrebačkih kazališta, te Mješoviti zbor Moša Pijade koji je razne napitnice i himne pjevao uživo. Vidi na online stranicama Hrvatskoga radija: »Miroslav Krleža, *Pijana novembarska noć 1918.*, radio-drama«, *Hrvatski radio*, <http://radio.hrt.hr/ep/miroslav-krleza-pijana-novembarska-noc-1918/66390/> [pristupljeno 5. ožujka 2017.].

POPIS CITIRANIH DJELA

Pjesme i drame

Byron, George Gordon Noel, Baron. *The Complete Works of Lord Byron, Including his Lordship's suppressed poems, with others never before published*. Paris: A. and W. Galignani, 1831.

_____. *The works of Lord Byron with notes by Thomas More et al.* London: John Murray, 1842.

_____. *Childe Harold. Roman*. S engleskog preveo Luko Paljetak. Zagreb: Znanje, 1988.

_____. *Childe Harold's Pilgrimage: A Romaunt. Cantos I-II*. Ed. Peter Cochran (Published in March 2009). *Peter Cochran's website* . <https://petercochran.files.wordpress.com/2009/03/chp123.pdf> [pristupljeno 5. ožujka 2017.].

_____. *The Siege of Corinth. A Poem*, ed. Peter Cochran (Published in March 2009). *Peter Cochran's website*. <https://petercochran.files.wordpress.com/2009/03/the-siege-of-corinth.pdf> [pristupljeno 5. ožujka 2017.].

_____. *Parisina*. Ed. Peter Cochran. (Published in March 2009). *Peter Cochran's Website*. <https://petercochran.files.wordpress.com/2009/03/parisina.pdf> [pristupljeno 5. ožujka 2017.].

_____. *Manfred. A Dramatic Poem*, ed. Peter Cochran. *Peter Cochran's website* (Published in March 2009). https://petercochran.files.wordpress.com/2009/03/manfred_modernised.pdf [pristupljeno 5. ožujka 2017.].

_____. *Marino Faliero, Doge of Venice*. ed. Peter Cochran. (Published in March 2009). *Peter Cochran's Website*. https://petercochran.files.wordpress.com/2009/03/marino_faliero.pdf , [pristupljeno 5. ožujka 2017.].

Krleža, Miroslav. »Pijana novembarska noć 1918.«, *Pijana novembarska noć 1918. i drugi zapisi*. Sarajevo: NIP Oslobođenje, 1973.

Kukuljević Sakcinski, Ivan. »Gusar. Žalostna igra u trih činih.«. *Različita dela. Knjiga tretja. Igrokazi*. Zagreb: Tiskarna Dra. Ljudevita Gaja, 1844.

Putopisi, dnevnici i pisma

- Byron, George Gordon Noel, Baron. *Byron's Letters and Journals*, ed. Leslie A. Marchand, 13 vols. London: John Murray, 1973-94.
- Broughton, John Cam Hobhouse, Baron. *Travels in Albania and Other Provinces in Turkey in 1809 & 1810*. 2 Vols. London: John Murray, 1858. (1813.).
- _____. *Hobhouse on the Continent, January 1st 1813-February 6th 1814*. Ed. Peter Cochran [Edited from BL.Add. Mss. 56532-5, and from Berg Collection Volumes 1 and 2: Broughton Holograph Diaries, Henry W. and Albert A. Berg Collection, The New York Public Library, Astor, Lenox and Tildon]. *Peter Cochran's website* (Published in December 2003). <https://petercochran.files.wordpress.com/2009/12/12hobhouse-on-the-continent2.pdf> [pristupljeno 5. ožujka 2017.].
- Wheler, George, in Company of Dr Jacob Spon of Lyons. *A Voyage into Greece. 6 Books with Variety of Sculptures*. London: William Caldeman, 1682.

Biografije i memoari

- Broughton, John Cam Hobhouse, Baron. *Recollections of a Long Life*. Edited by Lady Dorchester. Volume I: 1786-1816. Cambridge: Cambridge University Press, 2011.
- Moore, Thomas. *The Life of Lord Byron, with His Letters and Journals*. London: John Murray, 1844.

Književnoteorijski radovi

Studije i članci o Krleži

- Vidan, Ivo. »Krlježin Byron«. *Engleski intertekst hrvatske književnosti* (Zagreb: Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta, 1995.), str. 103-112.
- Ružić, Igor. »Pijana noć na Brijunima«, *Dnevni Kulturni Info* (9. VIII. 2007.). http://www.dnevnikulturni.info/vijesti/vijesti/kazaliste/272/pijana_noc_na_brijunima [pristupljeno 5. ožujka 2017.].
- (n.a.) »Miroslav Krleža, *Pijana novembarska noć 1918.*, radio-drama«, *Hrvatski radio*, <http://radio.hrt.hr/ep/miroslav-krleza-pijana-novembarska-noc-1918/66390/> [pristupljeno 5. ožujka 2017.].

Studije o Byronu

- Corbett, Martyn. *Byron and Tragedy*. New York: St Martin's Press, 1988.
- Cox, Jeffrey. *In the Shadow of Romance: Romantic Tragic Drama in Germany, England and France*. Athens: University of Georgia Press, 1987.
- Filipović, Rudolf. *Englesko-hrvatske književne veze*. Zagreb: Liber, 1972.
- Lansdowne, Richard. *Byron's Historical Dramas*. Oxford: Clarendon Press, 1992.
- Leach, Nat. »Historical bodies in a 'mental theatre': Byron's ethics of History«, *Studies in Romanticism*, 46/1 (Spring 2007): 3-9.
- Leman, Lucia. 'Was ever Christian land so rich in Jews?' *The »right-wing« Byron and his Modernist successors* [A study inspired by a paper presented at the international symposium entitled *Running from the Exile* (8-13 June 2011), held at the Centre for Post-Conflict Cultures, Department of Cultures, Languages and Area Studies, University of Nottingham]. https://www.academia.edu/5836515/1._Was_ever_Christian_land_so_rich_in_Jews_The_right-wing_Byron_and_his_Modernist_successors_ [pristupljeno 5. ožujka 2017.].
- _____. *Byron's Manfred and the Greek Imaginary*. PhD thesis. University of Nottingham: Nottingham e-prints, 2014. <http://eprints.nottingham.ac.uk/13972/> [pristupljeno 5. ožujka 2017.].
- Pomarè, Carla. *Byron and the Discourses of History*. London and New York: Routledge, 2016.
- Poole, Roger. »What constitutes, and what is external to, the 'real' text of Childe Harold's Pilgrimage, A Romaunt: And Other Poems (1812)?«. *Lord Byron the European*, ed. Richard A. Cardwell (New York: Mellen, 1997.), str. 149-207.
- Richardson, Alan. *A Mental Theatre: Poetic Drama and Consciousness in the Romantic Age*. University Park: Pennsylvania State University Press, 1988.
- Shilstone, F.W. »Byron's 'Mental Theatre' and the German Classical Precedent«, *Comparative Drama* 10 (1976): 187 – 199.
- Simpson, Michael. *Closet Performances: Political Exhibition and Prohibition in the Dramas of Byron and Shelley*. Stanford: Stanford University Press, 1998.

- Soderholm, James. *Fantasy, Forgery, and the Byron Legend*. Kentucky: The University Press of Kentucky, 1996.
- Stabler, Jane. »Byron, postmodernism, intertextuality«, *The Cambridge Companion to Byron*, ed. Sir Drummond Bone (Cambridge University Press, 2004.), str. 265-284.
- Vidan, Ivo. »Byron u književnosti hrvatskog preporoda«, *Engleski intertekst hrvatske književnosti*, (Zagreb: Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta, 1995), str. 37-52.

Studije o Europskoj Turskoj i Balkanu

- Cantemir, Dimitrie, Voivode of Moldavia, *The History of the Growth and Decay of the Othman Empire, Part I*. Transl. from Latin by Nicholas Tyndal. London: James, John and Paul Knapton, 1734.
- Cornis-Pope, Marcel and Neubauer, John, eds. »The making and remaking of literary institutions«. *History of the Literary Cultures of East-Central Europe: junctures and disjunctures in the 19th and 20th centuries*. Volume III. Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2004.
- Džino, Danijel. *Becoming Slav, Becoming Croat: Identity Transformations in Post-Roman and Early-Medieval Dalmatia*. Leiden and Boston: Brill, 2010.
- _____. *Illyricum in Roman Politics*. Cambridge: Cambridge University Press, 2010.
- _____, i Domić Kunić, Alka. *Rimski ratovi u Iliriku – povijesni antinarativ*. Zagreb: Školska knjiga, 2013.
- Guthrie, William. *A New Geographical, Historical and Commercial Grammar, and Present State of the Several Kingdoms of the World*. London: Vernon & Hood, 1801.
- Jelavich, Charles and Barbara, eds. *The Balkans in Transition: Essays on the Development of Balkan Life and Politics since the Eighteenth Century*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 1963.
- Pinkerton, John. *Modern Geography. A Description of the Empires, Kingdoms, States, and Colonies. Volume I*. London; M. Maxwell, Philadelphia: John Conrad & Co, Baltimore: M.& J. Conrad & Co., et al., 1804.
- Todorova, Maria. *Imagining the Balkans*. Oxford University Press, 1997.
- Ostalo

- Batušić, Nikola. *Hrvatska drama od Demetra do Šenoae*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1976.
- Kravar, Zoran. *Antimodernizam*. Zagreb: AGM, 2004.
- _____. *Svjetonazorski separei. Antimodernističke tendencije u hrvatskoj književnosti ranoga 20. stoljeća*. Zagreb: Znanje, 2005.
- Jewett, William. *Fatal Autonomy: Romantic Drama and the Rhetoric of Agency*. Ithaca: Cornell University Press, 1997.

*CHILDE HAROLD'S PILGRIMAGE AND FORM OF CLOSET PLAY
OF PIJANA NOVEMBARSKA NOĆ 1918.*

A b s t r a c t

This is the second part of a study dedicated to an intertextual dialogue between Byron and Krleža, based on a comparative reading of the second generation British Romantic and the Croatian Modernist. The introductory chapter offers a concise review of Byron's sources on the Balkans, inclusive of the travel diaries of his best friend John Cam Hobhouse, whose Croatian sojourn at the time Byron was composing his *Oriental Tales* has been overlooked within Byron studies, not to mention the studies of British-Croatian liaison. Having thus established the common grounds of »Illyrian« history and lore as an important link between the two writers, we move to an in-depth analysis of Krleža's textual strategies in *Pijana novembarska noć 1918.*, showing the ways in which Krleža had taken a cue from the »cunningly confessional« (*ditto* Peter Cochran) narrative voices in *Childe Harold's Pilgrimage* in order to forge a unique and superbly ironic form of closet play. We also introduce a free-verse Croatian translation of the four stanzas cancelled from the canonical version of *Childe Harold's Pilgrimage, Canto the First*, subsequently published after Byron's death.

Key words: lord Byron; M. Krleža; *Childe Harold's Pilgrimage*; form of closet play; *Pijana novembarska noć 1918.*